

**A DANTEI „DUPLA LÉNY”.
A GRIFFMADÁR OLVASATA A KÖZÉP- ÉS ÚJKOR OLASZ
IRODALMÁBAN¹**

A különféle antik és középkori legendák, amelyekben szelíd és vad-állatok, madarak, halak, kevert lények vagy szörnyek a főszereplők, mitológiai, kultúrtörténeti, vallási, de akár pszichoanalitikus és etológiai szempontból értelmezve is szimbolikus üzenetet hordoznak. S kevésbé számít, hogy valós vagy képzeletbeli lényekről van-e szó, mert mindenképpen olyan jelek és jelölők, amelyek az ember és az isten/istenségek, a valós és a természetfölötti közötti átjárást célozzák. Az állatok állandó jelenléte a teológiában, az irodalomban, a filozófiában és a művészetekben mutatja azt a kivételes helyet, amelyet az embernek a környező világgal kialakított kapcsolatában elfoglaltak. Az ókori kultúrákban szereplő állatok változatos és változtatható alakját a keresztény középkor a maga képére alakítva és eszmei-spirituális irányultságának megfelelően, módosításokkal, de mindenképpen allegorikus-erkölcsi célzattal vette át. A kollektív tudat, a népi és a művelt képzelet megőrizte, átformálta és egybeolvasztotta a különféle fogalmakat és ismereteket, amelyeket a mai olvasó kellő filológiai és művelődéstörténeti figyelemmel rekonstruálható mozaikok rendszerévé alakíthat.

Amikor Dante a XIV. elején megírta a *Színjátékot*, jószerivel teljesnek volt mondható az állatokkal kapcsolatosan kialakított világkép, amelyet a középkor a maga megfontolásai szerint kidolgozott és alkalmazott az állatszimbolika terén. A közvetlenül az ókori szerzőktől (különösen Plinius, Pomponius Mela, Aelianus, Solinus művéből) vagy a Bibliából vett ismeretek mellett Dante korára a középkori bestiáriumiak főleg Franciaországból és Angliából elterjedt irodalmának teljes apparátusa rendelkezésre állt. A művelt olvasói réteg a nagy középkori enciklopédisták és filozófusok – így Cassiodorus, Szent Ágoston, Izidor, Beda Venerabilis, Aquinói Szent Tamás, Bartholomaeus Anglicus, Brunetto Latini – műveiből is tájékozódhatott, hiszen ezekből bőséges információkat lehetett

¹ E tanulmány részben átirrt és bővített, magyar nyelvű változata az alábbi közlemények: VÍGH 2014.

megtudni az állatvilágról és az egyes állatok természetéről.² Az antik és a keresztény állatszimbolika különféle költői-eszmei megközelítéssel van jelen a *Színjátékban*, és a költő a saját keresztény és teocentrikus világképébe illeszti be, azzal a szándékkal, hogy allegorikus-szimbolikus értelmet adjon kijelentéseinek, vagy retorikai alakzatokkal (hasonlat, metafora, stb.) színezzé és tegye változatossá a költői megfogalmazásokat.

A dantei műben szereplő különféle állatok értelmezési szabályrendszere egyrészt tehát az antik és a középkori irodalmi hagyományban gyökeredzik, másrészt a költőnek az állatvilággal kapcsolatos fantáziáját és éles megfigyelőképességét bizonyítja. Danténál a zoonímia és a zoomorfizmus, hol szimbolikus-morális jelentéssel, hol mint költői képek ugyanis nemcsak a szöveget (és a kontextust) gazdagítják, hanem a költő természetéről, történelemről és teológiáról alkotott ismereteit is tükrözik. Ugyanakkor a dantei állatalakok értelmezése olyan izgalmas művelődéstörténeti utazásra is serkenti az olvasót, amely révén össze lehet vetni a *Színjátékkal* egyidejű, az azt megelőző és követő korok között az irodalom- és eszmetörténeti hagyomány alakulásának formáit és normáit – jelen esetben az állatszimbolika viszonylatában.

Most a griffmadár megjelenését és jelentését, szimbolikáját veszszük górcső alá, hiszen amellet, hogy az egyik legnépszerűbb az emberi képzelet teremtette lények között, akinek alakja irodalmi szövegekből, a képzőművészetből vagy a heraldikából is ismert, Dante is megalkotta a maga griffjét, amikor elképzelte a körmenetet vezető diadalszeker elé fogva a kettős lényt („*biforme fera*”, *Pg.*, XXXII, 96) a földi paradicsomban. Dante költői képzelete antik és középkori források ismeretére épült, kézenfekvő tehát ezekkel kezdenünk, röviden utalva arra a konceptuális megoldásra, amelyet a költő a griff ábrázolásakor választott, és végül kitérünk arra is, hogy a *Színjátékban* sajátosan megrajzolt lény hogyan élt tovább az újkori Itália művelődésében.

Amikor azokra az ókori forrásokra összpontosítunk, amelyekben utalás történik a griff formájára, tulajdonságaira és történetére, azonnal nyilvánvaló, hogy e keveréklény valóban jelentős szerzők leírásaiban bukkan fel a kezdetek óta. A griff jelenléte a Mediterráneum és a Közel-Kelet írott forrásaiban, ikonográfiájában és művészetében, bár eltérő

² A Dante számára nyilvánvalóan inspiráló eszmei-szellemi háttérrel kapcsolatban bővebben ld. MAZZOTTA 1993, különösen a „Poetry and the Encyclopedia”, továbbá az „Imagination and Knowledge” c. fejezeteket, 15–33 és 116–134.

változatokban, de többé-kevésbé állandó külső jellemzőkkel, több mint ötezer éve követhető nyomon. Ugyan képzeletbeli keveréklényről van szó, alakja az évszázadok során szinte változatlan maradt az ikonográfiai hagyományban: törzse oroszlántest nagy szárnyakkal, feje sas formájú. Testének többi része viszont meglehetősen változatos képet mutat: négy lába közül vagy mind a sas karmaiban végződik, vagy mind az oroszlán mancsa, vagy kettő karom, kettő pedig mancs. Szimbolikus szerepe is nyilván gyakran abból eredt, hogy a griff alakját, amelyben a hatalom és a fenségesség két különösen reprezentatív állata ötvöződik, ennek megfelelően kettős természettel ruházták fel, és kettős természetet szimbolizált: az egyik – a földön élő – egyebek mellett az erő, a nagylelkűség és az uralkodói fenség szimbóluma; a másik – a levegőben szárnyaló – pedig az uralkodás és a győzelem jelképe.

A lény keleti gyökereivel kapcsolatban a Mezopotámiából vagy Egyiptomból származó mitológiai és ikonográfiai utalásokból indultak ki azok az ókori természettudósok is, akiknek írásos dokumentumaira érdemes most hangsúlyt helyezni: az Arisztotelész, Plinius, Aelianus, Pomponius Mela és több más szerző művében olvasható információkat ugyanis a későbbi korok természettudósai és a középkori bestiáriumiak rendre felhasználták. A griffre vonatkozó első írásos emlékek, a díszítő rendeltetéstől és két közismert mítosztól eltekintve,³ Hérodotosznál olvashatók, aki „*az aranyat őrző griffek*”-ről (IV, 13) beszél az arimaszposz törzs kapcsán: „*Köztudomású, hogy itt, Európa északi részén lelik a legtöbb aranyat. Hogy milyen módon, erről nem tudok pontosan beszámolni. Beszélik, hogy az arimaszposz törzs egyszemű férfi tagjai rabolják a griffmadaraktól [...]*” (III, 116).⁴ Filoztratosz leírja a méretét és az oroszlánhoz hasonlítja, de akkora szárnyakkal, hogy azokkal képes még egy elefántot vagy egy sárkányt is legyőzni. Knidoszi Ktésziasz számára viszont farkas nagyságúnak látszik oroszlánmancsához hasonlatos lábakkal, míg teste sokszínű (szegyén vörös, hátán fekete, nyakánál kék és szárnyain fehér) tollal fedett.⁵

³ A griffekkel kapcsolatos két mítosz egyike éppen az aranyat őrző griffekre vonatkozik, a másik Nagy Sándor égi utazásával kapcsolatos. A griffnek az ikonográfiai hagyományban való továbbélésével kapcsolatban vö. FRUGONI 1973, 80–82.

⁴ Muraközy Gyula fordítása. A felhasznált kiadás: HÉRODOTOSZ 1989.

⁵ CTESIAS 2010, XII. A legrégebb görög forrásokkal kapcsolatban ld. CATTABIANI 2000.

Természetesen a középkori szerzőkre legnagyobb hatással az idősebb Plinius természetrajza volt, aki Arisztotelész *Állatok története* c. munkájából és Hérodotosz történeteiből építkezett. A griffről szóló ókori ismereteket ő is a Hérodotosz által idézett egyszemű arimaszposz törzs kapcsán említi meg: „Sokan, közöttük a leghíresebbek, Hérodotos és a proconneusi Aristes azt írja, hogy ezek [az arimaszposzok] a bányák körül szüntelen harcot vívnak a griffekkel, a szájhagyomány szerint egy vad madárfajjal, akik kikaparják az aranyat a tárnákból. A vadak is védik az aranyat, az arimaszposzok is próbálják elrabolni, és mindkettő bámulatos hevedéssel.” (Plin., *Nat. hist.*, VII 2, 10).⁶ Plinius maga egyébként kételkedik a létezésükben (ahogy a pegazusokéban is): „Úgy vélem, hogy a pegazusok, e lófejű madarak és a horgas orrú, nagyfülű griffek kitalált [fabulosos] állatok [...]” (X 70, 136).⁷

Claudius Aelianus, akinek *De natura animalium* c. műve a középkori bestiáriumoknak is fontos forrása volt, így ír a griffről: „[...] olyan négy lábú, mint az oroszlán, különösképpen erős karmokkal és ezek is az oroszlánéhoz hasonlatosak. Úgy vélik, hogy szárnyas állat, és hogy tollai a hátán fekete színűek, a testén elöl vörösek; viszont a szárnyai fehérek [...], csőre, mint a sasé, a feje olyan, amilyennek a festők és szobrászok ábrázolják. [...] Baktria lakói [...] azt mondják, hogy a griffek őrzik a környéken lévő aranylelőhelyeket, kibányásszák onnan és a fészükük építésekor felhasználják az aranyat, s a lehulló törmelékkel elviszik az indiaiak” (Ael., *NA*, IV, 27).⁸ Aelianus egyébként óvatosan járt el, amikor a griff valós vagy mesés eredete mellett kellett volna állást foglalnia: „úgy vélik”, „azt mondják”, vagy (a nem idézett szövegrészben) „azt hallottam mondani”, „általános vélemény szerint” kifejezések jelzik az író szkepticizmusát.

Solinus *Collectanea rerum memorabilium* c. művében a Kelet csodáinak leírása a szokatlan, a rendkívüli és a szörnyszerű dolgok és lények megragadását célozta.⁹ S bár az információk jó részét Pliniustól vagy Pomponius Melától¹⁰ vette, a középkori szerzők fantáziáját is rendre

⁶Darab Ágnes fordítása. A felhasznált kiadás: PLINIUS 2014.

⁷A felhasznált kiadás: PLINIUS 2011.

⁸A felhasznált kiadás: AELIANUS 1998.

⁹Vö. különös tekintettel: Solin., 15, 22–23. A felhasznált kiadás: SOLINUS 1958.

¹⁰Mela, *Chor.*, II 1, 1: „[...] grypi saevum et pertinax ferarum genus aurum terra penitus egestum mire amant mireque custodiunt, et sunt infesti attingentibus.” A felhasznált kiadás: MELA 1880.

megmozgatta a rendkívüli lények és szokásaik solinusi leírása. A görög mitológiában a griffmadarat – tekintve, hogy északon a hüperboreoszok aranyát védték – egyébként is gyakran kötötték az örökösödéshez és az éberséghez, így később a sírok őrzőjeként is megjelent. Továbbá szoláris szimbólumként Phoibosz Apollón, a nap, a fény, a szépség istenének szent állata is volt, mivel Apollón arannyal és drágakővel rakott szekerét húzta az égen.¹¹

A kora középkor évszázadaiban az állatvilágról szóló ókori szövegek különösebb újdonságok hozzáadása nélkül öröklődtek tovább. És bár a kereszténység, legalábbis kezdetben, az antik műveltség állatainak allegorikus értelmezését azonos, szinte teljesen változatlan formában adaptálta, ez a griff esetében nem azonnal következett be, sőt a lény negatív színezetet kapott, mivel a sátánnal azonosították. A griff ugyanis, mivel veszélyes és agresszív állat külsejével rendelkezett, eleinte démoni hatalmakat szimbolizált. Az egyházatyák közül Szent Jeromos félelmetes külsejét, Szent Ágoston pedig pokoli természetét hangsúlyozta; Johannes Cassianus pedig a baziliszkuszéhoz hasonlította gyilkos tekintetét.¹²

Ha az ókori szerzők némi bizonytalansággal továbbították is a griffel (és létével) kapcsolatos ismereteket, a középkori írók esetében e kétely megszűnt. Sevillai Szent Izidor *Etymologiae*-ja röviden összefoglalja, amit a VI–VII. században a griffről tudni lehetett: „*Griffnek nevezik, mert szárnyas és négy lábú. Ez a fajta vadállat a hüperboreai hegyekben születik. Teljes törzsüket tekintve oroszlánok, de szárnyaikat és arcukat illetőleg sasokhoz hasonlatosak. Nagyon ellenségesek a lovakkal szemben. Ha élő embert látnak, széttépik.*” (Isid., *Etym.*, XII 2, 17).¹³ India gazdagsága, aranya kapcsán ismét megemlíti a griffeket, akik miatt – akárcsak a sárkányok és a szörnyszerű emberek miatt – lehetetlen e kincseket megközelíteni. Ugyanezt mondja el a szkíták földjén lévő

¹¹ A IV. században Servius Vergilius *Bucolicájához* fűzött kommentárjában tesz utalást arra, hogy a griff Apollónnak van szentelve (Serv., *ad Buc.*, VIII, 27). A griff keresztény szimbolikájáról, valamint Apollónnal és a nappal való kapcsolatáról ld. CATTABIANI 2000, 441–453.

¹² A griff-sátán párhuzam kapcsán ld. CHARBONNEAU-LASSAY 1994, 537–538; URECH 1995, 130–131.

¹³ A felhasznált kiadás: ISIDORUS 1911.

kincsekkel kapcsolatban is (XIV 3, 7 és 32). Hogy a lovak nagy ellenségei a griffeknek, olyan hiedelem volt, amelyre Vergilius is utal a nyolcadik eklogájában.¹⁴

Izidor lényegre törő megfogalmazása mellett a griffről kialakított képet és keresztény szimbolikát alapvetően befolyásolta a Kr. u. II–IV. század között keletkezett *Physiologus* V–VI. század körül összeállított ún. bizánci redakciója, amely a griffről szóló értelmezést is tartalmazza.¹⁵ Ez a változat a nappal hozza kapcsolatba e lényt. Eszerint „[...] a griff valóban egy olyan madár, aki méretét tekintve az ég valamennyi madarát felülmúlja. Keleti vidéken kél, [...] s amikor a nap felkel a vizek mögött és a földre veti sugarait, ugyanez a griff szárnyait kiterjeszti, amelyek így felfogják a nap égető sugárzását, hogy ne perzselje meg a lakott területeket; egy másik griff nyugat felé kíséri el útján, ahogy a szárnyaira is van írva: »Menj, fényt adó, vigyél fényt a világnak«. Ennek megfelelően két griff kíséri az istenséget is, azaz Mihály arkangyalt és Isten szent anyját, és felfogják a nap perzselő sugarait, vagyis Isten haragját, hogy ne mondja mindenkinek: »Nem ismerlek benneteket«, és haragja ne emészsze el őket.”¹⁶

A középkori bestiáriumokban a természetrajz, a keleti és a görög-római kultúrák irodalma, továbbá a hiedelmek különféle komponensei keverednek, annak ellenére, hogy a keresztény hit minden mást felülír. S mivel a középkori ember tudatában és keresztény hitében a (korabeli értelemben vett) tudomány, a mítosz és a mágia békésen megfér egymás mellett, így valós és képzeletbeli lények között sem tesz különbséget. A bestiáriumokban helyt kapott griffmadár (6–7. kép) is az isteni igazság révén kap értelmezést.¹⁷ A természettudományokban is jártas Bingeni Hildegárd híres enciklopédiájában, a *Liber subtilitatum*ban is megtalálható a griff, akinek – az orvoslásban valamiképpen hasznosítható többi állat mellett – valójában egyetlen testrésze sem alkalmas gyógyításra,

¹⁴ Verg., *Buc.*, VIII, 27: „*lungentur iam grypes equis [...]*”. A felhasznált kiadás: VERGILIUS 1972.

¹⁵ A *Physiologus*ról és változatairól magyarul ld. KÁDÁR 1986, 93–108.

¹⁶ SBORDONE 1936, 182.

¹⁷ Vö. CHARBONNEAU-LASSAY 1994, 521–540.

viszont megtudjuk, tojásait hogyan költi ki és hogyan vigyáz rájuk, különösen az oroszántól óvva azokat.¹⁸

A XIII. században, a *Színjáték* megírását megelőző évtizedekben, a tanköltészet és enciklopédiák műfaja, a bestiáriumok által képviselt misztikus-allegorikus irodalom, továbbá a szerelmi líra is elképzelhetetlen az állatalakok, benne a griff szerepeltetése nélkül. Albertus Magnus *De animalibus* is fontos szerepet játszik e tekintetben, aki – egyfajta kritikus és kutató szemlélettel – a zoológiai leírások terén is új korszakot nyitott. Albertusnál a félig sas, félig oroszán külsejű, a hüperboreai hegyekben élő, erejénél fogva egy lovat lovasával együtt felemelni képes griff leírása után utalás történik a drágakövekre is, főleg a smaragdra és az achátra: „*Azt mondják, e hegyek aranyban és drágakövekben, főleg smaragdban igen gazdagok. Azt is mondják, hogy ha a griffek fészkeiben vannak, különösen az oda helyezett achátnak van haszna [bizonyára a mérges kígyók ellen]*”.¹⁹ Albertuson kívül, akitől Dante többször merített, nevesítve is a *Színjáték*ban a nagyhírű teológust és természettudóst,²⁰ feltétlen említést érdemel a XIII. század egyik, Itáliában is közismert és Dante által is minden bizonnyal olvasott enciklopédistája, Bartholomaeus Anglicus. A *De rerum proprietatibus* címet viselő enciklopédiája, amelyet Vivaldo Belcalzè fordított le mantovai dialektusban,²¹ természetesen a griffnek is figyelmet szentel, keverve az antik és középkori ismereteket: „[...] *a griffek négy lábúak, a fejük és a szárnyuk a saséhoz hasonlatos, a testük többi része az oroszánéhoz hasonlít, és a hüperboreai hegyekben él. Nagy veszélyt jelent a lovakra és az emberekre. A fészkebe smaragdot tesz a hegyek mérgező állatai ellen*”.²²

Az itáliai enciklopédisták legismertebb és Dante szempontjából is meghatározó jelentőségű szerzője Brunetto Latini. S bár a *Trésor* állatoknak szentelt negyedik könyvében nem említi a griffet, a klasszikus szerzők és a bestiáriumok inspirálta *Tesoretto*ja a griffmadár vonatkozásában is bizonyítja a képzeletbeli és valós állatok békés együttélését

¹⁸ Hildegardis Bingensis, *Liber subtilitatum*, VI, 1. A felhasznált kiadás: HILDEGARDIS BINGENSIS 2011.

¹⁹ ALBERTUS MAGNUS 1651, 638.

²⁰ Albertus Magnus Dantéra tett hatásával kapcsolatban ld. FIORAVANTI 2001, 93–102.

²¹ Ld. CIAN 1902, 1–192; GHINASSI 1964, 19–172.

²² Bartholomaeus Anglicus, *De rerum proprietatibus*, XII, 19. A felhasznált kiadás: BARTHOLOMAEUS ANGLICUS 1601.

a művelt írói és olvasói képzeletben. Brunetto ugyanis az univerzum leírása során egyebek mellett a tigrisek, elefántok, oroszlánok, tevék és dromedárok, baziliskuszok és hiénák, párducok és hódok felsorolásában biztosít helyet e keveréklénynek (*Tesoretto*, XI, 81–86).

A korabeli valós vagy képzeletbeli útleírások is számot adtak a természet valós vagy képzeletbeli teremtményeiről. Marco Polo útinaplója (1298) is említést tesz a „félíg madár, félíg oroszlán” griffről: „*Azt mondják, hogy a még délebbre fekvő szigeteken, melyeket a hajók már az erős tengeráram miatt nem látogathatnak, találhatók a griffmadarak, melyek ott bizonyos időszakokban megjelennek. Leírásuk azonban teljességgel különbözik a mi történeteink és képeink ábrázolásaitól. Mert azok a személyek, akik arra jártak, és látták őket, úgy mesélték el messer Marco Polónak, hogy sashoz hasonlítanak, csupán roppant nagyok: akkorák, hogy kiterjesztett szárnyuk harminc lépés; tollaik pedig tizenkét lépés hosszúak és igen vastagok. Olyan erősek, hogy karmaikkal az elefántot is elbírják, felviszik a magasba és leejtik, hogy összezúzza magát. Miután így megölte, a griff lecsap rá és kedve szerint lakmározik belőle. Így hát nem is tudom biztosan, vajon valóban griffről van-e szó, vagy pedig más nagy madárfajtáról. De azt bizonyosra vehetik, hogy nem felerészben oroszlánok és madarak, mint történeteink előadják, mert alakuk sas, csupán mértéktelenül nagyok.*”²³

A XIII. század vége felé vagy a XIV. század legelején egy ismeretlen szerző által írt, *Bestiario moralizzato di Gubbio* címet viselő verses bestiárium, amikor a középkori enciklopédikus ismeretekre támaszkodva szonettformában leírja az állatok tulajdonságait és azok morális értelmezését, a valós állatok közé fantázia szülte lényeket is beilleszt, köztük a griffmadarat is:

*Vera[ce]mente facto è lo grifone
de bestia e d'ucello semiliante:
l'arieri parte sì come leone,
davante senbla l'aquila volante;*

*fortissimo, secondo la fazone,
vist'à sotile, leggiere e alante,*

²³ POLO 1950, 217–218 (Vajda Endre fordítása).

*enganna l'omo vivo a tradisg[i]one,
aucidelo e devora enmanestante.*

*Per lo grifone entendo lo Nemico,
per l'omo vivo ki sta en penetenza,
k'esso lo 'nganna e mangialo e devora.*

*Sotile vede, k'elli è molto antico,
forte e alante per crudele essentia
non perdonerà maio a creatura.²⁴*

A griff itt az Ellenség, a vezeklő ember megkísértője, maga az ördög, aki állandóan áltatja és hatalmában tartja őt. Itt a sátánnal rokon griff antik értelmezése bukkan föl ismét.

Mint az eddig idézett forrásokból is nyilvánvaló, Dante egy sor fantáziadús leírással találkozhatott, amelyekben a griffnek tulajdonított szerep sem volt egyértelmű. A filológiai és eszmetörténeti kutatások alapján azonban úgy tűnik, Izidor volt Dante számára a legfontosabb forrás a kétféle állatból összegyúrt lény leírásakor: az eget és a földet is uraló, legerősebb és legtekintélyesebb lény tökéletesen szimbolizálta számára Krisztus isteni és emberi, égi és földi természetét.²⁵ A „*Vad [...], / mely két természet egy személybe*” (Pg., XXXI, 80–81)²⁶ olyan fantasztikus lény, akit Dante a földi paradicsomban zajló körmenetben haladó szekér rúdjánál képzel el (8–9. kép). A felidézett többi állat mellett a folytonosan „*édes fuvalat*” (Pg., XXVIII, 7) légkörébe helyezett griff, szimbolikáját tekintve „*a kételtű Állat*” (Pg., XXXII, 47), avagy „*a kétalkatú vad*” (Pg., XXXII, 96) – Babits fordításában: „*Griff*” – a költő konceptuális műveletei közül a legjelentősebbek egyike. A diadalszekérrel a közép-

²⁴ ‘Valójában a griff / vadállathoz és madárhoz hasonlatos: / hátsó része olyan, mint az oroszlán, / elől repülő sasnak látszik. // Nagyon erős, kinézetének megfelelően, / éles a látása, ügyes és gyors, / áruházzal csapja be az élő embert, / rögtön megöli és felfalja. // A griff alatt az Ellenséget értem, / élő ember alatt a vezeklőt, / akit ő elárul és megesz és elemészt. // Élesen lát, igen ősi, / erős és gyors, kegyetlen természete miatt / nincs lény, kinek megbocsájtana.’ Vö. MORONI 1996, 509.

²⁵ A különböző álláspontokkal kapcsolatban vö. HARDIE 1965, 103–131; DRONKE 1978–1979, 18–45; ARMOUR 1992, 163–168; ARMOUR 1989.

²⁶ Az *Isteni Színjátékot* magyarul Babits Mihály fordításában idézem. A felhasznált kiadás: ALIGHIERI 1965.

pontban feltűnő misztikus körmenet eseményeinek értelmezése – a többi állat közismert szimbolikáját is ideértve –, a részben felfedezhető nézetkülönbségek ellenére általánosan elfogadott kutatói álláspont: Dante az egyházzal kapcsolatos történelmi események allegorikus látomását írta le.

A négy lény, azaz a szimbolikus menet diadalszekerét kísérő négy evangélista ábrázolása vázlatos. A költő látta (Pg., XXIX, 92–96), amint

[...] *négy nagy állatok jövének,
mind zöld lombokkal koszorúzva szépen.
Hat tollas szárnya volt mindegyikének,
s a tolluk mind telisteli szemekkel;
Árgus szemei ilyenek, ha élnek.*

Ugyanakkor nem részletez, mondván: „*más feladat terhe rajtam*” (Pg., XXIX, 98), és a bibliai hagyományhoz visszanyúlva Ezekiel (1, 4–14) és a Jelenések könyve (4, 6–8) leírásait fésüli össze: a hagyományos ikonográfia alapján mindenki számára nyilvánvaló, hogy Mátét angyal, Márkot oroszlán, Lukácsot borjú (vagy ökör), Jánost pedig sas alakjában szokás ábrázolni. A költő így aztán a kétkerekű szekér megjelenésekor az azt húzó griffre összpontosít (Pg., XXIX, 106–114):

*A köztük elzárt térség pázsitán át
diadalmi szekér jött, két keréken;
egy griff húzta, nyakán viselte hámat.
S két szárnyát a középső csík körében
két-két csík közt emelte jobbra-balra,
s egyet sem érintve suhant a légben.
Égben vészelt el a szárnyak tarajja;
teste arany volt, ameddig madár volt,
s fehér s piros, keverve, volt az alja.²⁷*

A griff mint a kétféle, isteni és emberi természettel megáldott Krisztus allegóriája, a szokásos, őt jellemző kromatikus attribútumokkal szerepel. A sasrész arany jelzése nyilvánvaló bibliai utalás: „*A feje színarany*”.

²⁷ Kiemelés tőlem.

A fehérrel kevert vörös pedig az emberi testre, azaz az emberi természetre emlékeztet: „*Az én szerelmem fehér is, piros is*”.²⁸ A Dante által elfogadott leírás és színskála a bibliai szövegekben is olvasható és a széles körben alkalmazott színszimbolikának teljesen megfelel. A XXXII. énekben a sas, a róka és a sárkány cselekedeteivel elmesélt szekér allegorikus eseményei az olvasót az egyház történelmi gyökereihez vezetik vissza. Dante műveltsége és a kollektív képzelettel is táplált fantáziája a sas által képviselt keresztényüldözések korából indul, majd a róka révén allegorizált eretnek-ségek elterjedésére és az egyház kebelén belül bekövetkezett szakadásra kerül sor, amelyet a démoni jelentésű fantasztikus lény, a sárkány alakjában rajzolt meg a költő. Az egyház romlásának kezdeteit is a sas adománya, vagyis a Konstantin császár-féle adomány jelképezi. Krisztus szekere az Antikrisztus apokaliptikus szörnyévé változik, amikor hét feje nő, a hét főbűnt szimbolizálva. A „parázna Asszony” az egyház romlottságára, az „Óriás” az egyházat hatalma alá hajtó francia királyságra, azaz a pápaság avignoni fogságára utal. A Jelenések könyve ihlette látomás aktualizálásában a griff kétségtelenül kivételes szerepet kap.

Költőnk, kortársaihoz hasonlóan, a griffet valóban létező állatként képzelte el, amikor annak különféle ismertetőjegyeit politikai és poétikai programjának megfelelően használta fel költeményében. Dante a griff ábrázolásakor a középkori írókhoz hasonlóan járt el: a hozzá eljutó sokféle, akár ellentmondó információk közül azokat választotta, amelyeket a legjobban el tudott helyezni értelmező kódrendszerében, és gazdag költői fantáziával leleményesen kiegészítve egy olyan sajátos állatalakot hozott létre, amelynek allegorikus ábrázolása a következő évszázadokban is a költői képzelőerő és konceptuális kreativitás kivételes példája maradt.

A dantei allegorikus látomások ismertsége és elismertsége ellenére egyik kortársa, Cecco d’Ascoli a *L’Acerba* című, híres, versbe szedett enciklopédiájában inkább a végtelen természetről kívánt szólni, mintsem a költői fikciók sötét vadonjában bolyongani. Cecco tökéletesen ismerte a *Színjátékot* (és egyes források szerint Dantét is), viszont eltávolodott a képzelet szüleményeitől, mondván:

²⁸ *Én* 5, 11 és 5, 10.

*Lascio le ciance e torno su nel vero.
Le favole mi fur sempre nemiche.*²⁹

A szerző egy sor természeti, pszichológiai, etikai és teológiai kérdést érint a *L'Acerbában*, amely a mágia, alkímia, asztrológia, erkölcsfilozófia és fiziognómia, azaz a középkori gondolkodást alapvetően érintő kérdések teljes képét nyújtja, tájékozottságát a lapidáriumok és bestiáriumok ismerete is bizonyítja. A *L'Acerba* harmadik könyvének néhány fejezete (VI–XV) egy kisebb rímes bestiáriumot alkot. Érdekes felsorolni a műben szereplő állatokat, hogy lássuk, milyen repertórium része a griff: galamb, strucc, hattyú, gólya, sáska, fogoly, búbos banka, keselyű, fecske, kaladrio (lile), sólyom, *griff*, páva, daru, holló, vadgalamb, rák, osztriga, delfin, baziliszkusz, áspis, sárkány, vipera, skorpió, krokodil, varangy, pók, oroszlán, leopárd, hiéna, párdac, tigris, elefánt, unikornis, hód, majom és szarvas szerepel, értelemszerűen saját szimbolikájával kiegészítve (10. kép).

A korabeli tudományosságot közvetítő és azt a hittel ötvöző enciklopédistának ellenére voltak a dantei „fecsegések”, s így a griffmadarat is a régi kontextusba helyezi vissza. Ugyanakkor a keveréklénynek a smaragddal való kapcsolatát hangsúlyozza,³⁰ annak tudatában, hogy a lapidáriumok komplex szimbolikus értelemmel ruházták fel e drágakövet.

A smaragd kapcsán érdemes itt egy *excursust* tenni Beatrice szeméit illetően:

*ama smaragdok eleibe álltál,
melyekből rég rád céloz Amor ijja*

²⁹ ‘Félretéve a fecsegést, rátérek az igazra. / A mesék mindig is ellenemre voltak.’ (Cecco d’Ascoli, *L'Acerba*, IV xii, 61–62; a felhasznált kiadás: CECCO D’ASCOLI 1927). „Az emberi jóról és a boldogságról. A mesék nem mentenek meg minket” c. fejezetben például Cecco ismételtlen jelzi, hogy nem akar Dante módjára mesét költeni, hanem az igazságról kíván szólni (IV xii, 45–50): „*Qui non si canta al modo di rane, / Qui non si canta al modo del poeta, / Che finge, immaginando, cose vane; / Ma qui risplende e luce ogni natura / Che a chi intende fa la mente lieta. / Qui non si gira per la selva oscura.*” (‘Itt nem békák módjára énekelünk, / itt nem úgy énekelünk, mint a költő, / aki üres dolgokról képzelegve színlel; / hanem itt a természet ragyog és fénylik, / ami a hozzáértők lelkét örömmel tölti el. / Itt nem a sötétlő erdőben járunk.’).

³⁰ Cecco d’Ascoli forrásai még nem teljesen tisztáztak, de Albertus Magnus, Brunetto Latini, a *Physiologus* és Bartholomaeus Anglicus hatása igazolt. A *L'Acerba* zoológiájáról ld. ZAMBON 2001, 187–211.

– olvashatjuk a *Purgatóriumban* (XXXI, 116–117), ráadásul a Dante által nézett smaragd szemek a griffet szemlélik:

*a Dupla Lény a Szemekben, s hol eggyik,
hol másik képét mutogatva játszott.*³¹

Az olvasó egy csoda részese, amikor Beatrice smaragd szemén keresztül látja a griffet:

*Képzeld, olvasó, mily csodának tetszik
látni valamit nyugton állni, s képét
változni folyton, nem nyugodni percig!*³²

Más szóval Krisztus, aki bár mindig ugyanaz, de képe Beatrice szemén keresztül szemlélve állandóan változik, hol isteni természete, hol ember természete sugaraival mutatkozik meg. A smaragd „keresztényi” tulajdonságára, a hitre és a halhatatlanságra asszociálunk itt, a drágakő ereje pedig köztudottan a pokol hatalma ellen is véd: tehát Beatrice smaragd szeme ismételten a hit erejét hangsúlyozza, ráadásul a fentebb idézett, a griff és a smaragd kapcsolatáról szóló leírásokhoz is kapcsolódik.

Visszatérve a Cecco által lefestett griffre, egy erős, de minden veszélynek kitett állattal találkozunk, akit csak a fészkébe helyezett smaragd menthet meg:

*Il grifo assai è forte, ma pur teme
Per molti an'mali che son ne li monti,
Chè per lor corpi lo tossico freme.
Sempre nel nido lo smeraldo pone
Sì che non sieno li suoi nervi ponti:
Per questa pietra fa defensione.*

*Così tu devi mettere costei
Dentro nel cuore con la ferma fede
La qual difende l'uom dagli atti rei,*

³¹ Pg., XXXI, 122–123.

³² Pg., XXXI, 124–126.

*Dall'inimico ch'è il serpente antiquo,
E dona pace e gloria e mercede
cogliendo all'alma lo valore iniquo.
Chi seco porta questa bella pietra
Giammai da sua salute non s'arretra.*³³

Pár évtizeddel később Giovanni Boccaccio két művében is kitér a költői fikció és az allegória kérdésére. A *Dante élete* (XXII. fejezet: „A költészet védelme”) megírásakor okkal gondolhatott akár Cecco d'Ascolira is, amikor határozottan szembehelyezkedik „egy-két kótyagos elmé”-vel, „aki fölemeli szavát a költők ellen, mondván, hogy meséik idétlenek, és semmi közük a valósághoz, s hogy nem effajta mesés formában kellett volna jelességüket megmutatni, és tanításukat a világi néppel közölni”.³⁴ Boccaccio Dante nagy csodálójaként a *Genealogie* tizennegyedik könyvének egyik nagyon fontos helyén is a költői értelmezés kérdését érintve hangsúlyozza az allegória kivételes szerepét a költészetben. Valószínűtlennek tartja ugyanis, sőt kijelenti: „őrültség, hogy a költők a mesék felszíne alatt ne értettek volna valami mást, [...] sőt hogy egyenesen ne azért írták volna őket, hogy bizonyítsák, mennyit is ér az ékesszólás, és különösen így annak révén a tudatlanok a hamis dolgokat is igaznak vélték”.³⁵ S mint a legnagyobb retorikai hatással bíró példát, Vergilius és Petrarca költészete és szimbolikája közé helyezi Dante griff-allegóriáját: „Ki volna olyan tudatlan, aki látván a mi Danténkat, amint a szent Teológia szövevényes szálaít gyakran csodás bizonyítással oldja meg, hogy ne vegye észre: ő nemcsak filozófus, de híres teológus is volt. És ha ez így van, mi oknál fogva gondolja, hogy [Dante] csak elképzelte, amint a kétalkatú griff húzza azt a szekeret a Severo hegyre, hét gyertyatartó és

³³ Cecco d'Ascoli, *L'Acerba*, III ix, 55–60. ‘A griff nagyon erős, de fél is / a hegyekben lévő sok állat miatt, / mert méregtől tart. / Fészkébe mindig smaragdot rak, / hogy ne csipjék meg testét: / e kő védelmezi. / Neked is így kell őt elhelyezni / szived mélyébe szilárd hittel, / amely megvédi az embert a rossz tettektől, / az ellenségtől, aki a régi kígyó, / és békét, dicsőséget és könyörületet ad, / elragadva a jogtalan értéket a lélektől. / Aki magánál hordja e szép követ, / üdve soha nem múlik.’ Cecco tulajdonképpen a smaragdot összecserélte az acháttal, valamint hozzátette a mérges kígyóktól való félelmét: a mérgező állatokról Bartholomaeus Anglicusnál olvashatott (vö. Bartholomaeus Anglicus, *De rerum proprietatibus* XII, 19).

³⁴ BOCCACCIO 1979, 41 (Füsi József fordítása).

³⁵ BOCCACCIO 1547, c. 254r.

*ugyanannyi kéjhölgy kíséretében a diadalmenet pompájának eszközével? Csak azért, hogy bebizonyítsa, képes rímeket és meséket gyártani?”*³⁶

Az idézetből is nyilvánvaló a dantei hely közismertsége az allegória ideális példajaként, valamint a filozófusnak és teológusnak is tartott Dante hírneve. Ugyanakkor érdemes Boccaccio versei közül idézni azt a szonettet (LXXXVIII), amelyben a griffet a vadállatok közé helyezve és több más csapással együtt említi, a középkori általános felfogás szerinti hagyományos értelemben. Vagyis Boccaccio is különválasztotta a griff-ről alkotott évezredes hiedelmeket és a Dante víziójában megjelent ket-tős lényt. A griff ugyanis valós és képzeletbeli állatok társaságában olyan lény, aki általában félelemmel tölti el az embert:

*Grifon, lupi, leon, bisce e serpenti,
draghi, leopardi, tigri, orsi e cinghiari,
disfrenati cavaì, tori armentari,
rabbiosi can, tempeste e discendenti*

*folgori, tuoni, impetuosi venti,
ruine, incendi, scherani e corsari,
discorridori armati e sagittari
soglion fuggir le paurose genti [...].*³⁷

Ha „félős emberek” számára csapásként hatott is a griff felemlegetése, a klasszicizmus századaiban írók és költők továbbra is előszeretettel használták fel a többi állatszimbólummal együtt, ideértve a *Színjáték* gazdag zoomorf apparátusát. S valóban: költők, írók, mitográfusok és művészek élnek a *Színjáték* állatképei nyújtotta lehetőségekkel, jóllehet a griff dantei allegóriája képzeletüket nem igazán mozgatta meg. Nézzünk az ilyen filológiai megközelítésekre alkalmas irodalmi szövegekből, művészeti és ikonológiai értekezésekből vett néhány példát.

³⁶ Ibid., c. 254v.

³⁷ BOCCACCIO 1958, 53. ‘Griffek, farkasok, oroszlánok, siklók és kígyók, / sárkányok, leopárdok, tigrisek, medvék és vaddisznók, / féktelen lovak, bikacsorda, / veszett kutyák, viharok és lecsapó / villámok, mennydörgések, dühödt szelek, / romlás, tűzvész, gonosztevők és kalózok, / fegyveres haramiák és nyilasok / szokták menekülésre készíteni a félős embereket’.

A griff sajátos, bár az ókori görög-latin és a keleti irodalmakból eredeztethető alakot vett fel Ludovico Ariostónál. Az *Őrjöngő Lóránt*ban szereplő teremtmények legfurcsább lénye a hippogriff, akinek a létét a költő mégis természetes úton, bár szokatlan módon végbement keresztelésnek tulajdonítja: egy kanca és egy griff nászából született. A IV. ének 18. strófájában Ariosto egyértelműen erre utal:

*Non è finto il destrier, ma naturale,
ch'una giumenta generò d'un Grifo:
simile al padre avea la piuma e l'ale,
li piedi anteriori, il capo e il grifo;
in tutte l'altre membra parea quale
era la madre, e chiamasi ippogrifo;
che nei monti Rifei vengon, ma rari,
molto di là dagli aghiacciati mari.³⁸*

E lény annál is inkább szokatlan, mert – mint a forrásokból is kiteszik – a lovak legnagyobb ellenségének éppen a griffeket tekintették az ókor óta. Vergilius egyenesen lehetetlennek tekintette a két lény frigyét, és a képtelenség érzékeltetéseképpen idézi éppen a hippogriffet.³⁹ Ariosto azonban meggyőződéssel vallja, hogy a mágikus invenciókhoz nem sorolható, igazi és természetes lényről szól (IV 19, 7–8). A hippogriff és lovasainak története Ariosto fantáziájának láttelepe, és a griffel való tárítás és földön kívüli reptének tudatában nem zárhatjuk ki Dante kettős lényének termékenyítő hatását.

Giorgio Vasari tanítványa és a toszkán nagyfejedelem festője, Giacomo Zucchi az ókori istenekről és jelképeikről írt értekezésében (*Discorso sopra li Dei de' Gentili e loro Imprese*), néhány mitológiai alak ábrázolásakor gyakran – a pontosság kedvéért tíz alkalommal

³⁸ „Nem képzelt lény, úgy nézz e paripára, / Anyja kanca, griff volt atya-elődje; / Apjától lett a tolla és a szárnya, / A mellső lába, a feje, a csőre, / Anyjától van minden más porcikája; / Neve így hippogriff – és egyelőre / Ritka jövevény: jeges tengerekről, / Rajtuk is túlról, uráli hegyekből.” (Tandori Dezső fordítása). A hippogriffről egyébként Ariosto többször is említést tesz. A VI. énekben megtudjuk, hogy nagy és fura madár, a villámnál is sebesebb állat, a XXXIII. ének pedig arról tájékoztat, hogy a sasnál és a sólyomnál is nagyobb utat jár be és a gallok földjéről származik.

³⁹ Verg., *Buc.*, VIII, 27–28: „Párja a lónak eként griff lesz, az ebekkel a félénk / őz pedig egy forráshoz fog még járni idővel...” (Lakatos István fordítása).

– hagyatkozik a *Színjátékra*. Dante tekintélyét olyan jellegű mondatokkal érzékelteti, mint például „*ahogy a mi isteni Danténk mondta ezzel kapcsolatban*”,⁴⁰ ám az isteni költő griffmadara nem szerepel a leírások között.

Michelangelónak kedvenc költője volt Dante, amiről Vasari is tudott, így amikor például az *Utolsó ítéletet* írja le, kézenfekvő volt Dante sorait idéznie Kharón iszonyatosságának érzékeltetéséül. A griffmadár azonban mindössze kétszer szerepel Vasarinál. Az egyik helyen éppen Michelangelo gyászszertartását írja le és azt a képet, amely a Sacramento-kápolnával szemben függött: Bernardo Timante Buontalenti festményén a Gangeszt (tehát a griff egyik feltételezett élőhelyét, Indiát) szimbolizálja a griff.⁴¹ A másik esetben, szintén a „dupla lény” szimbolikus tulajdonságára asszociálva, az Álom diadalszekerének leírásakor a szekér egyik nagy, vörös, pipacsokkal díszített zászlaján szereplő griffet említi meg. Testét hármass rímben költött sorokban jellemzi, eszerint

*Non solo aquila è questo, e non leone
Ma l'uno e l'altro: così 'l Sonno ancora
Ed umana e divina ha condizione.*⁴²

Véleményem szerint, bár erre Vasari szövegében nem történik utalás, ebben az esetben a griff azért kerülhetett a diadalszekér zászlajára, mert az álomhoz hasonlóan emberi és isteni is egyben. Vasari életrajzai kapcsán egyébként érdemes lenne összegyűjteni azokat a passzusokat, amelyekben az arezzói mester a *Színjáték* ihlette festményekre utal, ám ez a kérdés meghaladná most a griffel kapcsolatos célkitűzéseinket.⁴³

Egy másik firenzei szerző, az Accademia della Crusca egyik alapítója, Bastiano De Rossi 1589-ben adta ki annak a hat intermezzónak és Girolamo Bargagli *La Pellegrina* című komédiájának és a színrevitel

⁴⁰ ZUCCHI 1602, 48.

⁴¹ E képre egyébként majd Cesare Ripa is utal a Gangesz kapcsán, „*amint az le lett festve Michelangelo Buonarroti temetésén Firenzében: egy öreg, drágakőfüzérrel, mint a többi folyó, urnával és mellette a griffmadárral*” (RIPA 1669, 221).

⁴² VASARI 1829, 677. ‘Ez nem csupán sas és nem is oroszlán, / hanem egyik is és másik is, akár az Álom, / mert emberi és isteni is egyben.’

⁴³ Csak emlékeztetőül: Dante neve nyolcvanöt alkalommal jelenik meg *A leghíresebb festők, szobrászok és építészek életében*.

teljes apparátusának a leírását, amely kapcsán bőségesen utalt a *Színjáték* által közvetített képekre. Egyebek mellett az egyik intermezzóban, amelyben pokoli alakok játszottak el elmésen kitalált jeleneteket, „*a pokol bejáratánál a vén Kharónt lehetett látni csónakjával, aki hosszú és ősz szakállával olyan volt, mintha Dante festette volna le*”.⁴⁴ A dantei griffnek azonban nyoma sincs. A kevert lény viszont igen gyakran dekorációs elemként van jelen különféle ünnepek, karneváli felvonulások alkalmából. Egy 1565-ös firenzei jelmezes felvonulás leírásában Baccio Baldini Minerva szekerét jeleníti meg, és leírja az istennő sisakját: „*a fején régies páncélsisakot viselt, amelynek a közepén egy szfinx volt, és a sisak mindkét oldalán egy-egy griff volt felvésve, kezében egy rúd volt a végén egy rátekeredett sárkánnyal*”.⁴⁵

A griff itt is, mint egyébként a középkor óta leggyakrabban, díszítő funkciót látott el, természetesen a közismert szimbolikus értelmeknek megfelelő ikonográfiai elemként. Annibale Caro, a híres költő és Vergilius *Aeneis*ének fordítója egyik levelében hangsúlyozza, hogy e keveréklény ókori alakjában és jelentésében mekkora jelentőséggel bírt mint díszítő elem. Caro ugyanis urának, Alessandro Farnesének javasolt néhány témát a Caprarolában lévő palotája díszítését illetően, és „*hogy ne keltsenek rendetlenséget és zűrzavart*”, valamint „*ha már nem akar emberi alakokat alkalmazni*”, azt tanácsolja, hogy állatalakokkal népesítse be a kisebb üres felületeket: „*Egyikbe a pegazust, a múzsák szárnyas lovát, a másikba a griffet, a harmadikba az elefántot ormányával a Hold felé fordulva, a negyedikbe a sast tenném, amint elrabolja Ganü-médészt, tekintve, hogy mindezek az elme emelkedettségét és a kontemp-lációt jelentik*”.⁴⁶

A XVI. század közepén a mitográfus Vincenzo Cartari, a híres és számos kiadást megért *Le imagini con la spositione dei Dei degli antichi* című munkájában számos irodalmi forrást felhasználva a *Színjáték*ra is hivatkozik. Közvetlenül idézett belőle Minósz, a háрпиák, vagy a csalárd-ság allegóriája, Gerüón kapcsán, a dantei ábrázolásokat híven követve. A reneszánsz kori mitográfus beszél a griffekről is, de ebben az esetben nem Dante a fő forrása: „*Ezek nem vadállatok, nem is madarak, hanem ebből is, abból is van belőlük, mert az egész fejük és szárnyuk*

⁴⁴ DE ROSSI 1589, 53.

⁴⁵ BALDINI 1565, 66.

⁴⁶ CARO 1973, 2467.

sas formájú, a többi pedig oroszlán. Ezek az állatok, ha egyáltalán léteznek valahol – mert Plinius mesésnek hiszi őket –, Szkítiában találhatóak, ahol az általuk védelmezett aranybányák vannak, így aztán az ott lakó arimaszposzok, akiknek a homlokán egyetlen szem van, nem kis veszély árán tudják csak megszerezni az aranyat az ott őrködő kegyetlen és vad állatok miatt. Ezért könnyen el lehet képzelni, anélkül, hogy mondanám, milyennek kell lennie az őrnek és a védelmezőnek, amellyel mindenkinek saját értelme védelmére rendelkeznie kell, nehogy jöjjenek a kapzsi arimaszposzok és elorozzák.”⁴⁷

Szintén tanulságos Teofilo Gallaccininek az *impresákról* szóló egyik értekezése, amelyet az *Accademia degli Intronati* egyik összejövetelelén olvasott föl (1603 után). Az „orvos és filozófus és a sienai egyetem matematikaprofesszora, aki az akadémikusok között a Hiányos nevet viseli” az ikonológia témaköréből, az *impresák* által alkalmazható téma jellegéről elmélkedett. Szerzőnk meg volt győződve arról, „*hogy az impresákhoz (mint jól tudják) nem illenek a szent dolgok. El kell kerülni a kimérákat, szfinxeket, kentaurokat, griffeket, minden mesebeli és hamis dolgot is [...]*”⁴⁸ A sienai filozófus ezek után közvetlenül idéz Plinius-tól és Johannes Ravisius *Epithetorum*ából, bizonyítva, mennyire jártas e kérdésben. A dantei griff, mivel nem tartozik sem a természettudományos olvasmányok, sem az enciklopédiák vagy retorikakönyvek témakörébe, nem keltik fel érdeklődését: a „mesebeli és hamis dolgok” a költői invenció részét alkotják.

Hasonló véleményen van a *Paradossi* szerzője, a poligráf Ortensio Lando is, aki egyebek mellett Cicero és Morus Tamás fordítója is volt. Számára a griff olyan vadállatot jelent, aki félelmet kelt és a férjeket boszszantja, hasonlóan ahhoz az érzéshez, amelyet a feleségek által okozott számtalan csapás idéz elő: „*Tegyük még hozzá a zavaró bőbeszédűséget a többi, végtelenül sok tökéletlenséggel együtt, amelyeknek nemhogy az elviselése, de még a felemlegetése is gyűlöletes és fura. »Feleség« – óh jaj, olykor úgy tűnik, hogy e szó a fülnek [alig] edesebb és a szívnek [alig] kellemesebb, mint amikor a medve, a sárkány, a farkas, a tigris, a párduc és a griff [kifejezést] ejtjük ki.*”⁴⁹ A griff retorikai alakzatként jelenik itt

⁴⁷ CARTARI 1556, 71v.

⁴⁸ GALLACCINI ms., f. 50r.

⁴⁹ LANDO 2000, 205 (*Non esser da dolersi se la moglie si muoia e troppo stoltamente far che chionque la piagne. Paradosso XXI*).

meg, olyan hasonlatként, amely a hétköznapi nyelvben a katasztrófához és a szerencsétlenséghez kötődik, bármilyen mitológiai vagy irodalmi reminiscencia nélkül.

Giulio Cesare Capaccio *Delle imprese* című nagy embléma- és *impresagyűjteményében* is helyet kapott a griff minden szimbolikájával együtt (11. kép), ám a dantei látomást a nápolyi szerző meg sem említi. Az értekezés második könyvét az állatok ikonográfiájának, ókori mitikus ábrázolásának, antik és középkori írókra tett utalásoknak, továbbá a „szent szövegeknek” szentelte Capaccio, és természetesen ebből a mintegy nyolcvan állatot felvonultató gyűjteményből nem maradhatott ki a griff sem. A szerző leírja szimbolikáját, nem hagyja ki a lény örökösére tett legfontosabb utalásokat: ebben az ikonológiai panorámában felsorokoztat minden ókori emléket, a griffre vonatkozó leírásokat és erkölcsiségeket, a középkori felfogást, de nem történik utalás a Dante által elképzelt griff húzta szekérré.⁵⁰ Az ikonológus Capaccio, az *impresák* létrehozásának gyakorlatát, tematikáját és technikáját tekintve kizárta az újabb irodalmi-költői invenciókat, akárcsak a kortárs ikonográfusok többsége.

Ha emblémákról és *impresákról* beszélünk, természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a leghíresebb és legtartósabb hírnévvel rendelkező könyvet, Cesare Ripa *Iconológiáját* sem. Tekintve, hogy a szerző perugiai születésű volt, s így nyilván érzékeny a griff heraldikában és címerekben való megjelenítésére (a város címerében a griffmadár látható), Ripa ebben az értelemben is szól róla: „*Griff: fejével, szárnyaival és karmaival a sashoz hasonlatosra festik, a teste többi része, hátsó lába és a farka az oroszlánhoz hasonlít. Sokan azt mondják, hogy ezek az állatok Örményország hegyeiben található. A griff az én városom, Perugia címerében is szerepel [...]*”.⁵¹

Mindazonáltal Ripát főleg e keveréklény díszítő és szimbolikus funkciója érdekelte. Tudjuk, hogy Minerva „*sisakot visel a fején, amelynek taróján szfinx és mindkét oldalán egy-egy griff látható [...]. A griffek és a szfinx a sisakon azt jelzik, hogy a bölcsesség minden kételyt megold*”.⁵² Más esetekben a griff olyan szörnyek között szerepel az *Iconológiában*, mint Szkülla, Kharübdisz, Khimaira, Szphinx, a hárpiák, Hüdra és

⁵⁰ CAPACCIO 1592, 208–209.

⁵¹ RIPA 1669, 424.

⁵² Ibid., 79.

Kerberosz: „mivel sokszor kell különféle szárazföldi, vízi és levegőben élő szörnyeket ábrázolni, találtam néhány költőt, akik megemlítik őket, ezért úgy vélem, ennek kapcsán érdemes felhozni őket együtt, ha valakinek majd szüksége lesz erre”.⁵³ A ‘Hitel’ ábrázolásához is nélkülözhetetlen a griff alakja mint az örökös, az értékekre való harcos odafigyelés szimbóluma (12. kép). Ripa egyébként éppen e szócikk esetében írja le az állatot és hivatkozik részletesen forrásaira is: Plinius, Solinus, Philosztratosz, Bartholomaeus Anglicus műveire.⁵⁴ S bár Ripa itt nem említi meg Dante griffjét, a *Színjátékot* igen sokra tartotta. Más kontextusban Dantét az *Iconológiában* mintegy tizenkilenc alkalommal idézi: a csalás, a góg, a tékozlás, az alázat, a könyörületesség, a kárhozott lelkek, a szolgaság, a remény, a fúriák, Kerberosz, a Phlegethón alakja és erkölcsi szimbolikája azok, amelyek ábrázolásához Ripa a dantei leírásokra támaszkodik.

Az emblémáskönyvek mintegy két évszázados sikertörténetét tekintve Pierio Valeriano nagyszabású és legalább a XVII. század végéig nagy hatású, állatszimbólumokkal bőven operáló hieroglifaszótárát sem kerülhetjük meg, amely a maga hermetikus-neoplatonikus eszmeiségével a görög-latin mitológiát, a kabbalát és a keresztény vallást ötvözte. A griffet ily módon „joggal helyezik örökké szent és profán dolgok bejáratába, oltárookra, sírokra, urnákra, templomokra”, amellet, hogy természetesen Apollón szekerét is ez az állat húzza, ahogyan ez az érméken is gyakran látható.⁵⁵ Dante – és általában az itáliai költészet – azonban nem szerepel a számos irodalmi forrás között.

Befejezésképpen tehát megállapítható, hogy a reneszánsz kori irodalomban, mitográfiában és ikonológiában a griff ábrázolása kettős értelmezési utat jár be, mintegy a fantázia teremtette állat kettős természetéhez hasonlóan. A *Színjáték* korabeli magyarázói Krisztus alakjára, az egyházzal kapcsolatos történelmi-politikai kérdésekre koncentrálnak. Az exegéták legnagyobb része egyetért a szekérrúdnál elképzelt lény allegorikus értelmezésével kapcsolatosan. Megtartják az egyházzal kapcsolatos eseményekre vonatkozó dantei ismertetőjegyeket és részleteket, és az egyház szekerét irányító griff felülmúlhatatlan költői invenció marad számukra.

⁵³ Ibid., 423.

⁵⁴ Vö. ibid., 127–128.

⁵⁵ PIERIO VALERIANO 1625, 296.

Ami viszont a griff szimbolikáját és felhasználását illeti, a reneszánsz klasszicizmus századaiban, a reneszánszra egyébként is oly jellemző módon, az írók, ikonológusok, mitográfusok vagy akár a művészek – kevés egyéni finomítással – szívesebben nyúlnak vissza a klasszikus forrásokhoz, mint a közvetlen elődök bármennyire is újító megoldásaihoz. A griffet változatlanul – bár itt-ott változtatható alakjában – írják le az inspiráló modellek alapján: antik klasszikusokat, bestiáriumokat és középkori kompilációkat hasznosítanak. Dante griffértelmezése nem illeszkedik a klasszicizmus eszmei sodrába, és bár a költő rendkívüli látomását csodálták, ám asszimilálni nem tudták, és ahhoz mérhető invenciózus képalkotással – talán Ariosto hippogriffjét leszámítva – senki sem próbálkozott.

Bibliográfia

AELIANUS

1998 [AELIANUS, Claudius] ELIANO, Claudio, *La natura degli animali*, a cura di Francesco MASPERO, Milano, Rizzoli, 1998.

ALBERTUS MAGNUS

1651 ALBERTI MAGNI *Operum* tomus VI. *De animalibus libri XXVI*, rec. Petrus JAMMY, Lugduni, 1651.

ALIGHIERI

1965 *Dante Alighieri összes művei*, szerk. KARDOS Tibor, Budapest, Magyar Helikon, 1965.

ARMOUR

1989 ARMOUR, Peter, *Dante's Griffin and the History of the World. A Study of the Earthly Paradise (Purgatorio, cantos XXIX–XXXIII)*, Oxford, Clarendon Press, 1989.

1992 ARMOUR, Peter, La spuria fonte isidoriana per l'interpretazione del grifone dantesco. *Deutches Dante-Jahrbuch*, 67 (1992), 163–168.

BALDINI

- 1565 BALDINI, Baccio, *Discorso sopra la Mascherata della Geneologia degl'Iddei de' Gentili, mandata fuori dall'Illustrissimo et Eccellentiss. S. Duca di Firenze et Siena il giorno 21 di Febbraio 1565*, Firenze, appresso i Giunti, 1565.

BARTHOLOMAEUS ANGLICUS

- 1601 *Venerandi patris Bartholomaei Anglici, ordinis Minorum viri eruditissimi, opus De rerum proprietatibus*, Francofurti, apud Wolfgangum Richterum, 1601 (repr. Frankfurt a. M., Minerva, 1964).

BOCCACCIO

- 1547 BOCCACCIO, Giovanni, *Della geneologia de gli Dei*, in Vinegia, per Comino da Trino, 1547.
- 1958 BOCCACCIO, GIOVANNI, *Rime*, a cura di Vittore Branca, Padova, Liviana, 1958.
- 1979 BOCCACCIO, Giovanni, *Dante élete*, ford. FÜSI József, Budapest, Magyar Helikon, 1979.

CAPACCIO

- 1592 CAPACCIO, Giulio Cesare, *Delle imprese*, in Napoli, appresso Gio. Giacomo Carlino & Antonio Pace, 1592.

CARO

- 1973 CARO, Annibale, *Al Padre Fra' Onofrio Panvinio, in Scritti d'arte del Cinquecento*, a cura di Paola BAROCCHI, vol. II, Milano–Napoli, Ricciardi, 1973, 2463–2468.

CARTARI

- 1556 CARTARI, Vincenzo, *Le imagini con la spositione dei Dei degli antichi*, in Venezia, per Francesco Marcolini, 1556.

CATTABIANI

2000 CATTABIANI, Alfredo, *Volario. Simboli, miti e misteri degli esseri alati: uccelli, insetti, creature fantastiche*, Milano, Mondadori, 2000.

CECCO D'ASCOLI

1927 CECCO D'ASCOLI, *L'Acerba*, a cura di Achille CRESPI, Ascoli Piceno, Cesari, 1927.

CHARBONNEAU-LASSAY

1994 CHARBONNEAU-LASSAY, Louis, *Il bestiario del Cristo. La misteriosa emblematica di Gesù Cristo*, Roma, Arkeios, 1994.

CIAN

1902 CIAN, Vittorio, *Vivaldo Belcalzer e l'enciclopedismo italiano*, Torino, Loescher, 1902 (= *Giornale storico della letteratura italiana*, suppl. n. 5.)

CTESIAS

2010 [CTESIAS] CTESIA, *Storia della Persia. L'India*, a cura di Stefano MICUNCO, Roma–Padova, Antenore, 2010.

DE ROSSI

1589 DE ROSSI, Bastiano, *Descrizione dell'apparato e degl'intermedi fatti per la Commedia rappresentata in Firenze. Nelle nozze de' Serenissimi Don Ferdinando Medici e Madama Cristina di Loreno, Gran Duchi di Toscana*, in Firenze, per Anton Padovani, 1589.

DRONKE

1978–1979 DRONKE, Peter, *The procession in Dante's Purgatorio. Deutsches Dante-Jahrbuch*, 53–54 (1978–1979), 18–45.

FIORAVANTI

2001 FIORAVANTI, Gianfranco, *Dante e Alberto Magno*, in *Il pensiero filosofico e teologico di Dante Alighieri*, a cura di Alessandro GHISALBERTI, Milano, Vita e Pensiero, 2001, 93–102.

FRUGONI

- 1973 FRUGONI, Chiara, *Historia Alexandri elevati per griphos ad aerem: origine, iconografia e fortuna di un tema*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 1973.

GALLACCINI

- ms. GALLACCINI, Teofilo, Al Signor Rauco Accademico Filomato il Difettuoso risponde. Discorso 21, in *Varii e diversi discorsi Accademici*, Siena, Biblioteca Comunale degli Intronati, ms. LIV.1, ff. 49r–54v.

GHINASSI

- 1964 GHINASSI, Ghino, Nuovi studi sul volgare mantovano di Vivaldo Belcalzer. *Studi di Filologia Italiana*, 23 (1964), 19–172.

HARDIE

- 1965 HARDIE, Colin, The Symbol of the Gryphon in *Purgatorio* XXIX, 108 and Following Cantos, in *Centenary essays on Dante*, by members of the Oxford Dante Society, Oxford, Oxford University Press, 1965, 103–131.

HÉRODOTOSZ

- 1989 HÉRODOTOSZ, *A görög–perzsa háború*, ford. MURAKÖZY Gyula, Budapest, Európa, 1989.

HILDEGARDIS BINGENSIS

- 2011 [HILDEGARDIS BINGENSIS] Ildegarda di Bingen, *Libro delle creature. Differenze sottili delle nature diverse*, a cura di Antonella CAMPANINI, Roma, Carocci, 2011.

ISIDORUS

- 1911 ISIDORI HISPALENSIS *Etymologiarum sive Originum libri XX*, rec. W. M. LINDSAY, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, 1911.

- KÁDÁR
1986 KÁDÁR Zoltán, Utószó, in *Physiologus. A Zsámboki-kódex állatábrázolásaival*, ford. MOHAY András, Budapest, Helikon, 1986, 89–108.
- LANDO
2000 LANDO, Ortensio, *Paradossi, cioè sentenze fuori del comun parere*, a cura di Antonio CORSARO, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2000.
- MAZZOTTA
1993 MAZZOTTA, Giuseppe, *Dante's Vision and the Circle of Knowledge*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- MELA
1880 POMPONII MELAE *De chorographia libri tres*, rec. Carolus FRICK, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1880.
- MORINI
1996 *Bestiari medievali*, a cura di Luigina MORINI, Torino, Einaudi, 1996.
- MOUCHET
2008 MOUCHET, Valeria, *Il "Bestiario" di Dante e di Petrarca. Repertorio ipertestuale delle occorrenze zoonime nella Commedia e nei Rerum vulgarium fragmenta*, Roma, Spolia, 2008.
- PIERIO VALERIANO
1625 PIERIO VALERIANO, Giovanni, *I Ieroglifici*, in Venetia, presso Gio. Battista Combi, 1625.
- PLINIUS
2011 [PLINIUS SECUNDUS, Caius] Plinio il Vecchio, *Storie naturali*, introduzione, traduzione e note di Francesco MASPERO, Milano, Rizzoli, 2011.

- 2014 [PLINIUS SECUNDUS, Caius] Idősebb Plinius, *Természetráj VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*, ford., jegyz., utószó DARAB Ágnes, Budapest, Kalligram, 2014.
- POLO
1950 *Marco Polo utazásai*, ford. VAJDA Endre, Budapest, Hungária, 1950.
- RIPA
1669 RIPA, Cesare, *Iconologia*, in Venetia, appresso Nicolò Pezzana, 1669.
- SBORDONE
1936 *Physiologus*, ed. Francesco SBORDONE, Mediolani, in aedibus Societatis Dante Alighieri–Albrighi, Segati et C., 1936.
- SOLINUS
1958 SOLINUS, Caius Iulius, *Collectanea rerum memorabilium*, ed. Theodor MOMMSEN, Berolini, apud Weidmannos, 1958.
- URECH
1995 URECH, Edouard, *Dizionario dei simboli cristiani*, Roma, Arkeios, 1995.
- VASARI
1829 VASARI, Giorgio, Descrizione dell’Apparato fatto in Firenze per le nozze dell’illustrissimo ed eccellentissimo Don Francesco de’ Medici principe di Firenze e di Siena e della serenissima regina Giovanna d’Austria, in *Opere di Giorgio Vasari pittore*, Milano, per Nicolò Bettoni, 1829, 651–692.
- VERGILIUS
1972 P. VERGILI MARONIS *Opera*, rec. R. A. B. MYNORS, Oxford, Oxford University Press, 1972.

VIGH

2014 VIGH, Éva, «La doppia fiera». La lettura del grifone tra Medioevo ed età moderna, in *Ortodossia ed eterodossia in Dante Alighieri. Atti del convegno di Madrid (5-7 novembre 2012)*, a cura di Carlota CATTERMOLE, Celia DE ALDAMA, Chiara GIORDANO, Madrid, Ediciones de La Discreta, 2014, 341–358.

ZAMBON

2001 ZAMBON, Francesco, Il bestiario della Sapienza celeste, in Id., *L'alfabeto simbolico degli animali*, Roma, Carocci, 2001, 187–211.

ZUCCHI

1602 ZUCCHI, Giacomo, *Discorso sopra li Dei de' Gentili e loro Imprese*, in Roma, appresso Domenico Gigliotti, 1602.

La «doppia fiera» di Dante. La lettura del grifone nella letteratura italiana del Medioevo e dell'Età moderna

La simbologia animale antica e cristiana, che è fortemente presente nella *Divina Commedia*, si inserisce con diversi approcci teorico-poetici nella concezione teocentrica di Dante con l'intento di offrire alle sue enunciazioni un significato allegorico-simbolico, o di variare e colorare il discorso poetico con figure retoriche (metafora, similitudine, ecc.). Nell'opera dantesca il sistema esegetico dei diversi animali quindi, da una parte, trae origine dalla tradizione letteraria e mitologico-cristiana, dall'altra, dimostra la fantasia e l'acuta osservazione del poeta nei confronti del mondo animale. Il presente studio mette a fuoco la prefigurazione della visione dantesca relativa al grifone, e mira inoltre a delineare la lettura di questo essere composito in età posteriori a Dante in rapporto con le fonti e con eventuali attinenze dantesche. Si presume che la visione dantesca del grifone al carro della Chiesa, pur non potendo essere assimilata e inquadrata nella raffigurazione allegorica del Classicismo rinascimentale, rimanga un esempio insuperabile dell'invenzione poetica.